

Кондращенко Н. В.

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

НЕГАТИВНА ІНФОРМАЦІЯ В ТЕКСТІ В АСПЕКТІ СЕМАНТИКО-ТЕКСТУАЛЬНОЇ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ: ЛЕКСИЧНІ ТА ФРАЗЕОЛОГІЧНІ МАРКЕРИ

Статтю присвячено проблемі визначення мовних ознак негативної інформації в тексті під час проведення семантико-текстуальної лінгвістичної експертизи. Увагу скеровано на одиниці лексичного і фразеологічного рівнів як основні показники семантики негативної оцінки в тексті. Здійснено огляд основних підходів до категорії оцінки в мовознавстві та виокремлено основні лексеми і фразеологізми негативнооцінної семантики в текстах, орієнтованих на масового адресата. Мета статті – здійснити аналіз і розробити типологію мовних лексичних і фразеологічних засобів вираження негативної оцінки в текстах. Завдання дослідження: узагальнити наукові підходи до характеристики оцінки як лінгвістичної категорії; визначити групи лексем і фразеологізмів із семантикою негативної оцінки; запропонувати класифікацію лексичних і фразеологічних маркерів негативної оцінки для проведення семантико-текстуальних досліджень. Об'єктом дослідження є тексти негативнооцінного змісту, а предметом – лексичні та фразеологічні засоби вираження негативної оцінки фізичної та юридичної особи. Проаналізовано запити і висновки семантико-текстуальних експертиз, спрямовані на визначення негативної інформації в тексті. Доведено, що основними лексичними маркерами негативнооцінної інформації в тексті є інвективи різних семантичних груп (на позначення зовнішності, розумових здібностей, зовнішнього вигляду, віку, політичних поглядів, особливостей поведінки та фізичного стану), етнофобізми, okazіоналізми негативнооцінної семантики та метафори (зооморфні та артефактні), а також фразеологізми з негативнооцінним значенням. Основним засобом встановлення семантики негативної оцінки є лексикографічні джерела, комунікативна інтенція мовця та загальний контекст. Отримані результати прислужаться в практиці проведення семантико-текстуальних експертиз текстів негативнооцінного змісту.

Ключові слова: лінгвоекспертологія, семантико-текстуальна експертиза, лексичне значення, інвектива, фразеологізм, текст.

Постановка проблеми. Лінгвоекспертологія в межах сучасних інтердисциплінарних наукових підходів належить до юридичної лінгвістики та охоплює теоретичні, практичні та методологічні аспекти проведення лінгвістичної експертизи. Проблеми лінгвоекспертології набули особливого значення в останнє десятиліття, з початком відкритого збройного протистояння України проти РФ з 2014 року. Українські мовознавці (Б. Ажнюк, Л. Ажнюк, К. Голобородько, Т. Космеда, Д. Сизонов, Л. Шевченко та ін.) та науковці спеціалізованих установ судових експертиз (Ю. Браїлко, Т. Будко, С. Долинківська, Н. Кисла, Є. Ковкіна, Л. Свиридова та ін.) обґрунтували засади семантико-текстуальних досліджень текстів і висловлювань як пріоритетного напрямку лінгвоекспертного аналізу. Серед частотних запитів семантико-текстуальних експертиз особливе місце належить питанням аналізу текстів негативнооцінного змісту та форми

представлення інформації в таких текстах. З огляду на те, що в демократичній Україні свободу слова забезпечено на законодавчому рівні, негативна інформація щодо фізичної чи юридичної особи у формі оцінного судження не має правових наслідків для мовця. Саме тому виникають проблеми як виявлення негативної інформації, так і доведення форми її вираження в текстах, зокрема пов'язаних з ворожою агітацією та пропагандою. Основним етапом дослідження в такому разі стає визначення мовних маркерів негативної інформації в тексті на підставі спеціальних знань лінгвіста-експерта та з опертям на лексикографічні та наукові джерела. Серед наявних в експертній діяльності методик відсутня спеціальна методика, скерована на визначення негативної оцінки та засобів її вираження в текстах. Утім, наявна актуальна методика аналізу образливих висловлювань, що не охоплює всіх проблем, які стоять перед лінгвістом-експертом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Категорію оцінки ґрунтовно висвітлено в наукових розвідках українських мовознавців О. Бессонової, Т. Космеди, І. Онищенко, Г. Приходько, О. Халіман та ін. Передусім категорію оцінки досліджують в аспекті семантики (В. Кришук), прагматики (Н. Бігунова), когнітології (Г. Приходько). Т. Космеда подає таке визначення оцінки: «оцінка – це категорія, що об'єднує всі засоби, які має сучасна мова у своєму розпорядженні для категоризації й позначення розмаїття оцінних значень, що мотивовані зв'язками між мовцем і дійсністю» [5, с. 31]. А. Загнітко наводить таку дефініцію оцінки: «1) аспект семантики мовних висловів; відображення в мовних структурах особливостей членування мовцями об'єктивного світу за його ціннісними параметрами добро або зло, користь або шкода, позитивне чи негативне та ін.; 2) судження мовця, його відношення – схвалення або несхвалення, заохочення тощо – як складник стилістичної конотації» [3, т. 2, с. 349]. О. Халіман визначає оцінку як категорію різновимірну: логіко-філософську, когнітивну, лінгвофілософську, комунікативно-прагматичну, наголошуючи на її універсальному характері [13, с. 20–29], що є комплексним та аргументованим підходом. Також потрібно враховувати прагматичний аспект оцінки, що передбачає аналіз інтенцій мовця, який прагне схарактеризувати події, явища, осіб та висловити своє ставлення до них.

З лінгвокогнітивного погляду Ж. Краснобаєва-Чорна визначає особливий тип картини світу – аксіологічну картину світу [7]. Поняття ціннісної (аксіологічної) картини світу є стрижневим у низці мовознавчих праць (Ж. Краснобаєва-Чорна, М. Мамич, О. Маленко, Г. Яроцька та ін.) та передбачає потрактування в межах концептуальної картини світу з вираженням у мовній картині світу. Ціннісна картина світу має безпосереднє вираження в мовній картині світу, що втілено в засобах різних рівнів мовної системи. Проте повного переліку таких засобів вираження оцінки не існує, що і визначає актуальність нашого дослідження.

Постановка завдання. Мета нашої розвідки – проаналізувати і типологізувати лексичні та фразеологічні засоби вираження негативної оцінки в текстах, що зумовило розв'язання таких завдань: узагальнення наукових підходів до потрактування оцінки як лінгвістичної категорії; визначення лексем і фразеологізмів із семантикою негативної оцінки, релевантних для лінгвоекспертного аналізу; створення класифікації лексичних і фразео-

логічних маркерів негативної оцінки для проведення семантико-текстуальних досліджень.

Об'єктом дослідження є тексти негативно-оцінного змісту, а **предметом** – лексичні та фразеологічні засоби вираження негативної оцінки фізичної та юридичної особи.

Методи дослідження охоплюють компонентний аналіз, що використаний для виявлення оцінних сем у лексемах, аналіз словникових дефініцій – для визначення лексичного значення лексем, контекстуальний аналіз – для врахування метафоричних перенесень у семантиці лексем, лінгвостилістичний аналіз – для врахування стилістичної маркованості аналізованих лексем.

Виклад основного матеріалу. Загальноприйнятим підходом до категорії оцінки вважаємо висловлення ставлення мовця до повідомлення через позиції доброго – поганого та позитивного – негативного. Н. Бігунова зазначає: «Вважається, що з позицій характеру ставлення мовця до повідомлення оцінка буває позитивною (+), негативною (–) і нейтральною, або нульовою (0). Виокремлення нейтральної оцінки дає змогу говорити про існування опозиції «оцінність» – «безоцінність», яка лежить в основі мікрополя «оцінити – не оцінити», передбачає існування маркованих чи ж немаркованих полюсів» [2, с. 57]. Дослідниця наголошує на недоцільності врахування поняття нейтральної оцінки, оскільки у висловлюванні або тексті оцінка наявна навіть не в експліцитній, а в імпліцитній формі.

В українському мовознавстві категорію оцінки витлумачують в аспектах:

- соціолінгвістичному, напр., на думку І. Томчаковської, «категорія оцінки відображає суспільно-особисте уявлення про добро і зло, про цінність, корисність предметів, об'єктів або явищ» [9, с. 141];

- логіко-філософському, напр.: «Мовна категорія оцінності є відображенням логічної категорії оцінки, що виражає ставлення суб'єкта до будь-якого предмета або явища» [11, с. 304];

- лінгвокогнітивному, напр.: «Оскільки об'єктом дослідження під час вивчення реалізації категорії оцінки можуть бути як одиниці, що конституюють текст (слова, фрази, речення), так і цілі тексти, уявляється доцільним говорити про когнітивну категорію оцінки, яка володіє різним статусом у варіантах своєї реалізації, інакше кажучи, має когнітивний характер» [8, с. 149];

- лінгвостилістичному, напр.: «оцінність кваліфікуємо як семантико-стилістичну категорію, яка, ґрунтуючись на протиставленні часткових

значень негативної, позитивної або нейтральної оцінки, передає ставлення мовця до названого предмета, явища, поняття» [6, с. 72];

– комунікативному, напр., Г.Приходько потрактовує оцінку як комунікативну категорію: «категорія оцінки виражає особливе ставлення мовця до того, що говориться, до твердження, а тому використовується як засіб комунікативної стратегії комунікативної особистості» [8, с. 147].

Доцільно тлумачити категорію оцінки як модель пізнання світу, що передбачає концептуалізацію світу в параметрах «добре» – «погано» за відповідною градуйованою шкалою. На цьому рівні основним засобом репрезентації оцінки є відповідна лексика – прикметники, прислівники, іменники і дієслова, що у словникових дефініціях містять оцінні компоненти значення. Традиційно виокремлюють лексичні, стилістичні та граматичні засоби вираження семантики оцінки: «Оцінювання відбувається шляхом вживання мовних одиниць, зареєстрованих у словниках або в пам'яті носіїв мови. Оцінна семантика розкривається у відповідних контекстуальних умовах, зокрема в оновленні структури та семантики компонентів, стилістичної маркованості синтаксичних одиниць» [6, с. 74]. О.Арешикова наголошує: «Оцінка може виражатися лексичними засобами, лексико-стилістичними (розмовні слова, просторіччя, лайливі слова, жаргонізми, неологізми, сленгізми, термінологізми, фразеологізми) та зображальними (епітет, метафора, порівняння, іронія, оксиморон, перифраз)» [1, с. 100].

Л.Федорова вважає, що «сферою локалізації оцінки в слові, лінгвісти називають його денотативне значення, коли оцінка виступає як поняття, а слова стають оцінними знаками, тому що мають оцінне значення» [11, с. 118]. З огляду на це основним показником є лексеми з оцінною семантикою, зафіксованою в лексикографічних джерелах, напр.: *На протизаконну діяльність М. скаржаться його колишні колеги. Нам вдалося поспілкуватися і зі співробітниками компанії, і зі знайомими аферистів. За їхніми словами, М. імпульсивний, запальний, агресивний і часто застосовує рукоприкладство і погрози*».

Серед лексичних засобів домінантними для вираження негативної оцінки є такі групи.

Інвективи (пейоративна лексика) – це лайливі, гострі, різкі виступи, гнівні звинувачення, образливі висловлювання [12, с. 121]. До інвектив як мовленнєвих актів уналежнюють образи і приниження, а мовними засобами вираження інвективи є обценна, лайлива, нецензурна та

стилістично-знижена лексика. Слово або словосполучення набуває інвективного значення лише в контексті зневажливого висловлювання, що скероване проти особи, на яку спрямована агресія. Наприклад, у таких висловлюваннях, словах і словосполученнях фіксуємо інвективи: *Він **зрадник і покидьок**; Наш мер – ненажерливий **виродок**; М. реальний **мерзотник**; Він тупе **Чепушило***.

У семантико-текстуальній експертизі до лексем інвективного характеру уналежнюємо:

– загальні номінації образливого характеру: *чмо, гніда, мразь, бидло, сволота, погань, виродок, мурло, ублюдок, засранець* тощо, напр.: *Я з таким **бидлом**, як ти, навіть розмовляти не хочу*;

– номінації людини за інтелектуальними характеристиками і хворобами розумового спектра: *тупак, debil, ідіот, дурень, дуринда, бевзень, лох, телепень, долбень* тощо, напр.: *Не думав, що наш мер – повний **ідіот***;

– номінації людини за назвами хвороб: *сифілітик, паркінсонник, холера, туберкульозник, спідозник* тощо, напр.: *Це не місце для всяких **спідозників***;

– номінації людей за зовнішніми ознаками і фізичними недоліками: *каліка, німий, глухий, сліпак, кульгавий, інвалід, жирбас, жирдяй, шмара, мимра* тощо, напр.: *Я не збираюсь враховувати бажання цього **інваліда**. У нас рівні права*.

– номінації людей за віком: *стара карга, старе пердло, старий сморчок, жовтороте пташеня* тощо, напр.: *Закрий рот, **стара карго**!*

– номінації людей за поведінкою, що викликає осуд: *покидьок, негідник, шахрай, бандит, злодій* тощо, напр.: *Він не благодійник, а **шахрай і злодій**!*

– номінації людей за політичною позицією, що викликає осуд в умовах російської збройної агресії проти України: *сепаратист, зрадник, ватник, ждун* тощо, напр.: *Пам'ятник вирішили перенести до музею відомі в місті **ждуни** руського міру*.

Так, у висловлюванні (авторську орфографію та пунктуацію збережено): *Значить, дивіться, друзі, що тут відбувається: в цьому райвідділі більша половина працівників – це є **сепаратисти, прихильники руського моспархату** і вони не вівишують графік прийому громадян*» наявні інвективи. В усіх випадках негативна оцінка фіксується в лексикографічній дефініції, тому звернення до тлумачних словників є підставою для визначення негативнооцінної семантики в слові і загалом у висловлюванні. Також до цієї групи належить обценна лексика. Важливо, що наявність інвек-

тив у тексті загалом не є ознакою негативної інформації щодо певної особи. Інвективи мають виступати характеристикою суб'єкта, тобто негативна інформація стосується саме суб'єкта або об'єкта характеристики, напр., у висловлюваннях «Мене оточують одні *дебіли*» та «Мій начальник – *дебіл*» або «Ну і *хрін* з ним» та «Він *старий хрін*» визначаємо наявність негативної інформації лише в другому випадку, хоч інвективи наявні в обох висловлюваннях.

Етнофобізми – негативнооцінні номінації людини за етнічною (національною) ознакою [4, с. 24]. Лексичними маркерами негативнооцінної інформації є такі етноніми: на позначення українців: *хохол*, *хахляра*, *укр*, *укроп* тощо; на позначення американців: *піндос*, *америкос* тощо; на позначення представників східних народів: *япошка*, *жовтопузий*, *китайоза* тощо; на позначення євреїв: *жид*, *жиденя*, *жидівка* тощо; на позначення європейців: *гейропейці*, *пшеки*, *ляхи*, *німчура*, *фріци*, *макаронники*, *жабоїди* тощо; на позначення представників народів Кавказу: *чурка*, *айзер*, *абрек* тощо, напр.: *Я молюсь, щоб всі **укри** сиділи вдома, і ніхто не ліз с героїзмом.*

Оказіоналізми – авторські неологізми, що мають негативнооцінну конотацію. В сучасних умовах активної словотворчості, поширеної в публічному інформаційному просторі та загальної тенденції до взаємних образ і звинувачень, мовці вдаються до вживання таких лексем на позначення своїх опонентів, що характеризують політичні уподобання та характер діяльності. До цієї групи уналежнюємо: номінації людини за належністю чи підтримкою певної політичної партії або політика: *порохоботи*, *порохоскот*, *зеленобоби*, *зебіли* тощо; номінації людини на підставі її політичних поглядів: *ліберасти*, *ліберастія*, *совкодрочери*, *толерасті* тощо; номінації людини за її громадською чи професійною діяльністю: *соросята*, *грантоїди* тощо, напр.: *Звісно цей соросівський фонд фінансує безліч **соросят** «блогерів», які представляються «громадськими активістами»; Нічого не вийде путнього там, де приклали руку **ліберасти**.*

У таких випадках потрібно визначати семантику на підставі компонентного аналізу і виокремлювати негативнооцінні компоненти значення лексеми.

Метафори – лексеми, вжиті в переносному значенні, що використовуються для негативної характеристики людини. У цьому випадку на підставі певної подібності – зовнішньої або поведінкової. До метафоричних номінацій належать:

– зооніми (зооморфна метафора) – номінації людини за аналогією з тваринами, що містять нега-

тивні характеристики: *собака*, *козел*, *свиня*, *корова*, *бегемот*, *мавпа*, *вівця*, *півень*, *віслюк*, *кобила*, *схидна* тощо. Серед зоонімів окремо варто виділити лексеми зі згрубілими суфіксами, що посилюють негативну оцінку, напр.: *козлиня*, *бичара* тощо, напр.: *Я з цим **козлом** прожила 12 років;*

– конкретна лексика в переносному значенні з негативнооцінною семантикою (артефактна метафора): *швабра*, *гальмо*, *чурбан*, *попільничка* тощо, напр.: *Не очікував, що ти таке **гальмо**. Потрібно швидше реагувати.*

Переважно до цієї групи належать номінації побутових предметів і механізмів та їх частин.

Фразеологізми не є частотними в текстах з негативною семантикою. Проте вони також здатні передавати негативну оцінку, напр.: *Вони **пробили** нове **днище** жадібності: містяни отримали гуманітарну допомогу для виживання і були дуже цьому раді, але рано зраділи; Від безконтрольності та на фоні постійного пияцтва в наших активістів **поїхав дах**.* Також у цьому випадку йдеться про враження негативної оцінки.

Серед фразеологізмів, що використовуються для вираження негативної оцінки, поширені такі: характеристика розумових здібностей: *розумний як теля*, *курячий мозок*, *голова – два вуха*; *пень з очима*; *шкандибати на голову*; *дивитися як баран на нові ворота*; *тупий як сибірський валянок* тощо; характеристика зовнішності: *красива як вівця / свиня*; *гарний як свиня в дощ*; *мокра курка* тощо; характеристика поведінки: *покірненьке телятко*; *під градусом*; *вовк в овечій шкурі*; *пудрити мозги*; *сміливий як курка* тощо.

Зважаючи на це, фразеологізми на позначення інтелектуальних чи фізичних вад людини використовуються з метою надання негативної інформації.

Висновки. Основними лексичними маркерами негативнооцінної інформації в тексті для лінгвіста-експерта є інвективи різних семантичних груп (на позначення зовнішності, розумових здібностей, зовнішнього вигляду, віку, політичних поглядів, особливостей поведінки та фізичного стану), етнофобізми, okazіоналізми негативнооцінної семантики та метафори (зооморфні та артефактні), а також фразеологізми з негативнооцінним значенням. Основним засобом встановлення семантики негативної оцінки є лексикографічні джерела, комунікативна інтенція мовця та загальний контекст. Перспективи досліджень мовних маркерів негативнооцінної інформації в межах семантико-текстуальної лінгвістичної експертизи полягають у кваліфікації граматичних засобів вираження оцінки та розробленні алгоритму аналізу текстів негативного змісту.

Список літератури:

1. Арешенкова О.Ю. Типи оцінок та мовні засоби їх вираження в рекламних текстах. *Філологічні студії: науковий вісник Криворізького національного університету*. 2012. Вип. 7, Ч. 2. С. 100–109.
2. Бігунова Н.О. Позитивна оцінка: від когнітивного судження до комунікативного висловлювання. Одеса : КП ОМД, 2017. 580 с.
3. Загнітко А.П. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни. У 4-х томах. Донецьк : ДонНУ, 2012. Т. 2. 350 с.
4. Кондратенко Н.В. Етноніми як маркери негативно оцінної інформації в семантико-текстуальній лінгвістичній експертизі. *Вчені записки ТНУ імені В.І.Вернадського*. Серія: Філологія. Журналістика. 2024. Вип. 35 (74). № 5. С. 21–25.
5. Космеда Т.А. Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки. Львів : ЛНУ імені І.Франка, 2000. 305 с.
6. Коць Т.А. Українське слово в пресі кінця XIX – початку XXI ст.: динаміка літературної норми. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. 428 с.
7. Краснобаєва-Чорна Ж.В. Кваліфікація ціннісної картини світу в лінгвістичній парадигмі. Матеріали наук. конф. (2017–2018 рр.) (16–17 травня 2019 р., м. Вінниця). Вінниця : Донец. нац. ун-т ім. Василя Стуса, 2019. Т. 1. С. 126–127.
8. Приходько Г.І. Когнітивні виміри категорії оцінки. *Сучасні дослідження з іноземної філології*. 2021. Вип. 1(19). С. 143–152.
9. Томчаковська І. Аксіологічний аспект дослідження англomовного окультного дискурсу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Філологія. 2022. № 56. С. 141–144.
10. Удовіченко Г.М., Горобей А.М. Категорія оцінки в лінгвістиці і філософії. *Нова філологія*. 2021. Вип. 82. С. 300–307.
11. Федорова Л. Категорія оцінки: до проблеми становлення та вираження в слові (на матеріалі метафор газетно-журнальної періодики). *Українська мова*. 2013. № 1. С. 115–121.
12. Форманова С.В. Інвектива в сучасних Інтернет-виданнях. *Молодий вчений*. 2018. № 9.1 (спецви-пуск). С. 121–124.
13. Халіман О.В. Граматика оцінки: морфологічні категорії української мови: монографія. Харків : Майдан, 2019. 452 с.

Kondratenko N. V. NEGATIVE INFORMATION IN TEXTS IN THE ASPECT OF SEMANTIC-TEXTUAL LINGUISTIC EXPERTISE: LEXICAL AND PHRASEOLOGICAL MARKERS

The article is devoted the problem of identifying linguistic features of negative information in texts in the semantic-textual linguistic expertise. The focus is directed toward lexical and phraseological units as the main indicators of negative evaluative semantics in texts. An overview of key approaches to the category of evaluation in linguistics is provided, and the main lexemes and phraseological units with negatively evaluative semantics in texts aimed at a mass audience are identified.

The purpose of the article is to analyze and create a typology of linguistic lexical and phraseological means of expressing negative evaluation in texts. The research objectives include: generalizing scientific approaches to characterizing evaluation as a linguistic category; identifying groups of lexemes and phraseological units with negatively evaluative semantics; and proposing a classification of lexical and phraseological markers of negative evaluation for conducting semantic-textual studies.

The object of the study comprises texts with negatively evaluative content, while the subject involves lexical and phraseological means of expressing negative evaluation of individuals and legal entities. The study analyzes requests and conclusions from semantic-textual expertise aimed at identifying negative information in texts.

It is established that the main lexical markers of negatively evaluative information in texts include invectives from various semantic groups (related to appearance, intellectual abilities, external image, age, political views, behavioral characteristics, and physical condition), ethnocentric terms, occasionalisms with negatively evaluative semantics, and metaphors (zoomorphic and artifact-based), as well as phraseological units with negative evaluative meanings.

The main means of establishing the semantics of negative evaluation are lexicographic sources, the communicative intent of the speaker, and the overall context. The obtained results are valuable for practical applications in conducting semantic-textual expertise of texts with negatively evaluative content.

Key words: linguoexpertology, semantic-textual expertise, lexical meaning, invective, phraseological, text.